

Kdo vyje s vlky čili Filozofie postranních myšlenek

Břetislav Horyna

Některé knihy se proslaví neotřelostí a poutavostí svého obsahu, jiné charakterem svého sdělení, další zase bravurním jazykem a spisovatelským výkonem. Nedá se předem říci, která kniha si získá renomé a z jakých důvodů; jako by žily knihy skutečně vlastním životem, který můžeme sice pozorovat, ale porozumět mu neumíme. Tak se nedá ani vyloučit, že se objeví knihy, jimž se dostane vysokého hodnocení, popularity a významu jen na základě jejich bezvýznamnosti. V konečném důsledku sdílejí osud s díly, o kterých by se patrně nikdo neodvážil říci něco podobného; s knihami, sloterdijkovskými dopisy neznámým čtenářům, které všichni znají, byť čtenářů nalézají stále méně. Každý vzdělanec, jenž si zakládá na své vzdělanosti, ví o významu *Odyssei*, *Dona Quijota*, *Fausta*, *Běsů*, *Květů zla*. Kolik z nich tato díla skutečně četlo, aby se mohli k jejich významu kvalifikovaně vyjádřit?

A pak jsou tu ještě knihy proslulé, hojně zmiňované, vysloveně všudypřítomné, avšak bezvýznamné. Obyčejně jde o texty vyššího populáru, obrazné, kvůli srozumitelnosti a volné interpretační manérovatelnosti silně metaforické, s chytlavým a zapamatovatelným názvem. Mezi takové patří podle mého soudu Spenglerův *Zánik Západu*, napůl mytická kniha nejen první poloviny 20. století, která byla vymaněna ze svých kontextů a postavena na oltář, kolem kterého provádějí své tanečky horliví čekatelé civilizační apokalypsy. Jako vždy v takových případech je i nyní zcela

lhostejné, že svým obsahem k ničemu takovému neopravňuje. Právě u ní je víc než kde jinde na místě otázka, kolik expertů tuto knihu skutečně četlo, kolik z nich zná víc než jen výmluvný titul a učebnicové zkazky, opisované z jednoho úvodu do filozofie do druhého.

O Spenglerově knize se traduje, že je futuristická, jasnovidecká či aspoň realisticky předvídavá, běží-li o budoucnost západní civilizace. Jak píše v doslovu k jejímu zatím poslednímu vydání v Marix Verlag, Wiesbaden 2007 (v témže roce vydal knihu také Patmos Verlag, Düsseldorf) Detlev Felken, čeká Spenglerově dílo dosud na to, až bude plně pochopeno (s. 675). Pokud to není pouhá zdvořilost, floskule, případně součást marketingové strategie, a autor doslovu to myslí vážně, měl by snad také doplnit, co vlastně tvoří tuto dosud skrytou hodnotu zvláštního významu, na kterou by se čtenář měl zaměřit. Nikde v dalším textu to však nedělá, a upřímně řečeno, ani není divu.

Spengler sděluje hned první větou, jaký je jeho úmysl a cíl: chce se jako první člověk v historii odvážit toho, že předurčí dějiny (*Geschichte vorausbestimmen*). Proč ne: Kant také napsal do předmluvy své první velké kritiky, že nyní již nezůstává žádný filozofický problém, protože všechny byly vyřešeny v jeho díle. Každý spisovatel si chce získat čtenáře, některé to dělají i s pomocí triků. Spengler jistě věděl, že není první, kdo diktuje dějinám, jak se budou odvíjet, a rovněž znal důsledky

některých předchozích pokusů. Proto také tvrdě odsuzuje a za zcela nevhodné prohlašuje kauzální pozitivistické modely dějin (pod tuto kategorii řadí Darwina), stejně jako Marxův historický materialismus; progresivistické filozofie dějin tohoto typu jsou pro historické vědy nepoužitelné.

Jestliže nevyhovují lineární pokrokové modely, nezbyvá už příliš dalších a odlišných možností, jak určovat dějinám, čím mohou být. V zásadě lze použít descendenční nebo cyklickou představu dějin, případně jejich kombinaci. Spenglerova představa skutečně nese zřetelné rysy cyklické teorie dějin tendujících k úpadku či finálnímu rozkladu, která je nadto – patrně v zájmu obraznosti – obohacena prvky organicismu. Asi není nutné dodávat, že na obojím příliš nového a průlomového není. Cyklické filozofie dějin byly odzkoušeny v indogermánském kulturním prostředí snad ve všech myslitelných variantách, běžně náležely k intelektuální výbavě mytopoetických archaických kultur a k náboženstvím. Základní organistická idea zrození, rozkvětu a zániku patří rovněž k nejrozšířenějším, nalezneme ji v rozpětí mezi etruským výkladem světa a křesťanskou mystikou, o filozofiích dějin nemluvě. Zvláště v německém prostředí byla značně oblíbená, pod vlivem Hemsterhuise a právě německých mystiků (J. Böhma a celé jeho tradice) ji na přelomu 18. a 19. století hájily desítky myslitelů, typicky a příkladně za všechny jenští romantikové.

Bývá pravidlem, že autoři využívající k popisu dějin kultur nebo k pokusům o formování samotného pojmu dějin právě cyklické organistické filozofie dějin, propadají jejich kouzlu a vyjadřují se poetickou, obraznou, metaforickou a často i vizionářskou řečí, jež přitahuje čtenáře mnohem více než nepatrný podíl realismu v těchto dílech. Tento efekt se objevoval před Spenglerem (Saint Martin, Bachofen ad.) i hluboko po Spenglerovi: za všechny a příznačně Mircea Eliade a jeho okouzující, ničím nepodložené fantazie například v *Mýtu o věčném návratu*. Totéž se stalo také Spenglerovi, v jehož rozsáhlé práci by bylo možné převést celé nekonečné pasáže podivných vizí na několik málo věcných odstavců, aniž by se obsahově cokoli změnilo. Začít lze třeba u vyjádření o „stavu civilizace“, ze kterých po téměř nekončícím martyriu vyplyne nečekaný závěr, že západní civilizace je zdeformovaná způso-

bem života a myšlení zaměřeným jen a jen na hmotný prospěch a zisk. To je sice jenom ukázka, rozhodně však nestojí v *Zániku Západu* osaměle; brát toto dílo jako analytické či kulturně diagnostické pak vyžaduje buď velkou dávku smířenosti se životem, anebo ještě větší podíl nekritického obdivu k autorovi.

Nosnou teorii nebo filozofii dějin ze Spenglerova nejslavnějšího díla nevyzískáme, pokud zrovna nechceme malovat existencialistická leporela o depresivních kulturních stavech evropanství, případně celého euroatlantického kulturního okruhu. Možná by ale větší zisk přineslo zaměření na jeho politickou teorii, jejíž kontury pronikají *Zánikem Západu* zřetelněji než kulturní diagnostika a jejíž typologie je jednoznačná: Spengler stojí v tradici německého (specificky pruského) konzervativismu a z této relativně dlouhodobé odnože německého politického myšlení také vzešlo jeho apokalyptické dílo. Kniha *Zánik Západu* není vysvětlitelná z události první světové války, jak se často zmiňují povrchní učebnice. Není reakcí na otřes evropské civilizace a na celkový zvrat, jímž válečná a poválečná Evropa prošla. Základní idea *Zániku Západu* se totiž datuje již rokem 1911 a byla podnícena druhou marockou (agadirskou) krizí, kdy se dostalo Německo do téměř otevřeného konfliktu s Francií a posléze také s Británií. Pro Německo to byla již několikátá zahraničně politická akce, která pro ně neskončila dobře, a mezi německými konzervativci a nacionalisty se rozmáhal pocit rozkladu všech hodnot, plynoucí z poagadirské mezinárodní politické izolace Německa. Text prvního dílu měl Spengler hotov již v roce 1915 (někdy se uvádí, že až 1917, což se ale podle mnoha indicií zdá být méně pravděpodobné); avšak rozhodně k němu nepotřeboval válečný kulturní šok. Skutečnost, že celý spis vyšel až po konci války, je pouze odrazem ekonomického problému – během války by jeho vydání prošlo zřejmě bez povšimnutí, pokud by vůbec bylo možné.

Sama válka byla vlastním potvrzením původních Spenglerových představ a vykládkou za jeho dějinně filozofickými úvahami. Nad západní kulturou se šefí, všechno bez rozdílu směřuje k rozkladu, naplňuje se předurčený osud Evropy a Evropanů, kteří mohou pouze fatalisticky a smířeně přihlížet svému zániku. Tato reinterpretace, způsobená konečným vyzněním války, byla tím prvkem, který se

přesně trefil do kulturně civilizačního rozpoložení poraženého, ale nechápajícího Německa. Právě nepochopení toho, co se vůbec stalo, vyvolalo tak obrovskou recepci *Zániku Západu* a přineslo mu vliv, který není dosud ve všech svých aspektech prozkoumán. Potřebu vyrovnat se se Spenglerovým myšlením ale pociťovaly i významné osobnosti tehdejšího německého kulturního a politického života; je známo, že román Thomase Manna *Kouzelný vrch* je literární rekonstrukcí kulturně pesimistického diskursu Spenglerova spisu.

Vedle toho se však vliv *Zániku Západu* přetavil do nových souvislostí. Pro Německo nezačínal čas fatalistické odevzdanosti procesům zániku a rozkladu, ale naopak čas diskontinuity s minulostí, s tou nespravedlivě a z německého hlediska také vulgárně (Versailles) uzavřenou kapitolou dějin. Německo začalo hledat cesty, jak se rozejít se zkaženou Evropou, odsouzenou k osudové apokalypse, a jak zahájit novou etapu. Našlo ji v ideji nacionalistického konzervativního zvratu, v nové celokulturní konzervativní revoluci. Spengler byl pro tuto myšlenku nejprve poměrně nesnadno využitelný; mnozí se dokonce vysmívali (zcela otevřeně například Robert Musil) jeho historickým analogiím (Prusové jsou Římané Západu), většina konzervativců pak odmítala jeho soustavnou koncentraci na individuum, které pro ně stálo hluboko pod vizí národa, aniž by tušila, že tím odmítá dva velké zdroje Spenglerovy koncepce, Schopenhauera a jeho značně manýristické čtení Fichtova *Vědosloví*, z něhož Spenglerovo *principium individuationis* pochází.

Čím víc se ale ke slovu dostávala mladá generace radikálně iracionálních konzervativců, tím lépe si uzpůsobovala *Zánik Západu* svým zájmům a cílům. Tato kniha nebyla nikdy čistě metapolitická, v meziválečném znovuzkřížení Německa se však proměnila v zásadní politický spis. Přesněji řečeno, byla v něj cíleně proměněna, avšak bez toho, že by se sám Spengler ve svých dalších textech z 30. let proti tomu postavil. Naopak, v *Jahre der Entscheidung* z roku 1933 potvrdil, že po vnitřní „bílé revoluci“ a vnější „barevné revoluci“ potřebuje nyní západní kultura, zahajující novou epochu „césarismu“, tři věci: technokracii, imperialismus a národní socialismus. Sám tak dovolil, aby se ze *Zániku Západu* stala jedna z opor nastupujícího německého fašismu a nacionalismu.

Spenglerovo dílo bylo diskutováno mnoha a mnoha odborníky, kapacitami ve svých oborech. Nejznámější analýzy pocházejí od Arnolda Toynbeeho, Pitirima Sorokina, Christophera Dawsona a dalších. Neuniklo ale ani pozornosti různých více či méně extremistických seskupení a organizací, které se vyrobí obvykle v dobách společenského neklidu, zvrátů a změn. Takových bylo v druhé polovině 20. století nemálo a v současnosti není situace o nic lepší; živná půda pro nejrůznější re- či antihnutí, pro hledání vzorů a ideálů v dějinách, nejčastěji v dějinách vlády pevné ruky zamezující společenskému chaosu. Pro řadu z nich není Huntingtonův hrozící střet a souboj kultur hrozbou, ale mnohem víc nadějí na další historické „konečné řešení“.

Spenglerovo dílo lze alespoň intuitivně s podobnými nadějemi spojovat. Děje se tak v neonacistických stranách a organizacích na západ od našich hranic, ale ušetřeno nezůstává ani Česko. Spengler je nacionalisticky a konfrontačně čten a vykládán například mezi reprezentanty občanského sdružení *Národní myšlenka*, hnutí konzervativního nacionalismu, které s využíváním neofašistických myšlenek různých proudů tzv. Nové pravice (Alain de Benoist ad.) šíří odpor proti evropské integraci, podporuje demonstrace Vlastenecké fronty proti údajnému hanobení českého národa, rozvíjí teorie integrálního tradicionalismu a integrálního katolicismu. Navazuje přitom na odkaz duchovního Spenglerova žáka Lva Borského (1883–1944, vl. jménem Lev Bondy), integrálního nacionalisty úzce spolupracujícího s meziválečnými časopisy *Národní myšlenka* a *Fronta*. Jaká je asi celková politická orientace tohoto a podobných spolků, není třeba rozvádět. Co spíš zaráží, je skutečnost, že vysocí představitelé *Národní myšlenky* působí oficiálně jako redaktoři v různých médiích, vedle internetových novin iDnes rovněž ve veřejnoprávních sdělovacích prostředcích. Spengler byl nositelem postranních myšlenek; dnes se z nich opět stávají myšlenky protofašistické či otevřeně neofašistické, a jen v nich si bezvýznamné Spenglerovo dílo vybojovává pozornost. Děje se tak před našimi očima, na veřejném fóru sdělovacích prostředků. Jako by znovu ožíval duch umírající výmarské republiky.